

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET

Časopis "EKONOMSKE TEME"

Godina izlaženja XLVIII, br. 2, 2010., str. 313-327
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 4523 268

IZVOZNO ORIJENTISANA INDUSTRIJALIZACIJA KAO OSNOVA NOVOG MODELA RAZVOJA

Prof. dr Ljubodrag Savić*

Rezime: *Pre jedne decenije, Srbija je ušla u drugu fazu tranzicije. Postavljeni ciljevi su bili vrlo ambiciozni, ali njihova realizacija nije u skladu sa obećanjima i ogromnim očekivanjima. I pored značajnih rezultata, Srbija se danas dramatično suočava sa padom stope rasta BDP-a, ponovnim rastom nezaposlenosti, velikim spoljno-trgovinskim deficitom, visokim i rastućim spoljnim dugom, visokom javnom potrošnjom i deficitom državnog budžeta. Srpska privreda trpi žestoke posledice svetske ekonomske krize, ali je većina naznačenih problema (osim negativnih stopa rasta BDP-a) bila izražena i pre početka svetske krize. Zašto u prvoj deceniji tranzicije u Srbiji nisu ostvareni bolji rezultati? Energično sprovođenje bolnih i traumatičnih reformi je znatno usporeno 2003. godine. Kao i većina drugih tranzicionih zemalja i Srbija je efikasnije sprovodila jednokratne reforme vezane za privatizaciju i liberalizaciju cena, dok je proces dugoročnih strukturnih reformi išao veoma sporo. Lošiji rezultati od očekivanih su bili i posledica izabranog modela privrednog razvoja, koji se zasnivao na prilivu stranog kapitala i dinamičnom razvoju sektora usluga. Globalna kriza je smanjila priliv stranog kapitala i aktuelni model razvoja učinila neupotrebljivim. Srbija više nema vremena za čekanje. Zbog veoma brojnih i krupnih problema dosadašnjeg razvoja, naša zemlja se vrlo brzo mora orijentisati na eksportno orijentisanu reindustrijalizaciju, čime bi se stvorili potrebni uslovi za rast proizvodnje, zaposlenosti, saniranje spoljnog duga i ogromnog deficita u trgovini sa svetom.*

Ključne reči: *tranzicija, reindustrijalizacija, izvoz, model razvoja.*

* Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet
e-mail: ljubas@afrodita.rcub.bg.ac.rs;
UDK 330.342 (497.11), Pregledni rad
Primljeno: 15.04.2010. Prihvaćeno: 16.07.2010.

Uvod

U ovoj godini navršio se decenija od početka sprovođenja tranzicije u Srbiji. Ostvareni rezultati nisu u skladu sa obećanjima, a što je još važnije daleko su od očekivanja da će krupne promene dovesti do značajnijeg rasta životnog standarda. Umesto toga, u Srbiji danas imamo pad stope rasta BDP-a, rast nezaposlenosti, skroman izvoz i ogroman spoljno-trgovinski deficit, visok i rastući spoljni dug, visoku javnu potrošnju i deficit državnog budžeta, kao i stalno preteću inflaciju. Globalna ekonomska kriza je u značajnoj meri oborila ključne performanse srpske privrede, ali većina navedenih problema (osim negativnih stopa rasta BDP-a) je bila veoma izražena i pre njenog početka. Ključno je pitanje zašto u prvoj deceniji tranzicije u Srbiji nisu ostvareni bolji rezultati?

Nema sumnje da je aktuelni model privrednog razvoja imao najvažniji uticaj. Vitalnost srpske privrede presudno je zavisila od priliva stranog kapitala. Najvažniji impuls rastu BDP-a je davao uvoz, na koga je u periodu 2001-2009. godina potrošeno skoro 110 milijardi dolara. Ogromnu količinu robe je trebalo kupiti, prevesti, osigurati, prodati i finansirati. To su upravo i bile delatnosti koje su vukle rast BDP-a. Istovremeno, rast realnog sektora, odnosno industrije i poljoprivrede je bio vrlo skroman. Sa globalnom krizom značajno je smanjen priliv stranog kapitala, što je aktuelni model razvoja učinilo praktično neupotrebljivim.

Obzirom da će ekonomska kriza potrajati, što znači da Srbija u bliskoj budućnosti ne može opet očekivati značajniji priliv stranog kapitala, moramo se okrenuti domaćoj štednji, investicijama i razvoju realnog sektora, koji jedino na srednji rok može obezbediti višestruko povećanje izvoza, smanjenje nezaposlenosti i rast realnog životnog standarda.

U traženju odgovora kakav treba da bude budući model privrednog razvoja Srbije, najpre ćemo analizirati ključne karakteristike tekućeg modela privrednog razvoja naše zemlje. U drugom delu razmotrićemo efekte tranzicije u poslednjoj deceniji u Srbiji. Treći deo je posvećen analizi modela privrednog razvoja koji bi trebalo primenjivati u narednom periodu. Nažalost, njegovo sprovođenje će se odvijati u izuzetno nepovoljnim uslovima, jer je globalna ekonomska kriza skoro prepolovila strane direktne investicije i značajno redukovala obim svetske spoljno-trgovinske razmene, odnosno izvoza. Sa druge strane, nivo nacionalne štednje nije dovoljan da pokrene značajniji investicioni talas u Srbiji. Bez obzira na ove nepovoljne okolnosti, Srbija nema izbora jer bi dalja primena aktuelnog modela prikovala Srbiju na dno evropske lestvice, povećavajući nezaposlenost, zaduženost, siromaštvo i srozavanje i onako niskog životnog standarda stanovništva.

1. Karakteristike aktuelnog modela privrednog razvoja Srbije

Promenom vlasti u Srbiji, oktobra dvehiljadite, počela je druga faza tranzicije u Srbiji. Ona se uglavnom zasnivala na poznatim principima koje su, sa manje ili više uspeha, primenjivale skoro sve zemlje u tranziciji. Ova decenija, naročito prvi deo, je na svetskom nivou obeležena ekspanzijom rasta, što je značajno otvorilo prostor za dinamičan razvoj velikog broja zemalja. Istovremeno, manipulacije na finansijskim tržištima i uvođenje novih finansijskih instrumenata, stvorilo je iluziju da su finansijski prilivi iz sveta neograničeni i da se razvoj ovih zemalja može dugoročno temeljiti na ogromnom prilivu stranog kapitala. To je uglavnom vodilo deformaciji privredne strukture, atrofiranjem razvoja realnog sektora i preteranim i vrlo dinamičnim razvojem sektora usluga.

Na startu tranzicije Srbija je ortodoksno primenjivala neoliberalni koncept razvoja, koji je podrazumevao uvođenje principa slobodnog tržišta, ali i uspostavljanje i razvoj nedostajućih tržišnih institucija. Sveopšta liberalizacija, otvaranje granica za slobodnu konkurenciju inostranih kompanija i ubrzano pretvaranje društvene u privatnu svojinu su bile najvažnije poluge izgradnje novog tranzicionog modela privrednog razvoja u Srbiji. Nužan uslov njegovog efikasnog sprovođenja je bilo uspostavljanje makroekonomske stabilnosti, odnosno svođenje inflacije na prihvatljiv nivo (ispod 10 %) i održavanje stabilnog kursa nacionalne valute.

Ambiciozne i veoma korenite reforme u Srbiji su, zbog poznatih događaja iz marta 2003. godine, ozbiljno usporene. Teškoće su i bez ovih tragičnih događaja bile neizbežne, jer se izgradnja tržišne privrede, pre ili kasnije, neminovno suočava sa povremenim recesijama i krizama [2, str.11]. Usporavanje u sprovođenju reformi u Srbiji je delimično i rezultat nesprenosti većine da se suoči sa posledicama izgradnje novog sistema u kome, za razliku od bivšeg socijalističkog, više nije bilo nikakve izvesnosti i sigurnosti. Milioni građana su očekivali brze i spektakularne rezultate, a sprovođenje reformi, naročito privatizacije, je mnoge ostavilo bez posla i kakve-takve egzistencije, usled čega je početna euforija zamenjena najpre sumnjom, a kako je vreme odmicalo i otvorenim suprotstavljanjem.

Koje su osnovne karakteristike modela privrednog razvoja koji se primenjuje u Srbiji od 2001. godine? Rast srpskog BDP-a je temeljen na prilivu stranog kapitala i ostvarivan je iznad prosečnim rastom sektora usluga. U isto vreme, stope rasta industrije (i poljoprivrede) su bile vrlo skromne i znatno niže od stope rasta BDP-a. Impuls rastu usluga je dao ogroman uvoz, na koga je u periodu 2001-2009. potrošeno skoro 110 milijardi dolara. Ogromnu količinu uvezene robe je trebalo prevesti, prodati,

osigurati i obezbediti novac za njeno finansiranje. Moglo bi se pretpostaviti da bi stopa rasta BDP-a bila i znatno viša, da je uvoz u ovom periodu iznosio na primer 150 milijardi dolara. Značajan doprinos rastu BDP-a je imao i porez na dodatu vrednost (PDV), koji je u skoro svim godinama beležio više stope rasta od stope rasta BDP-a. Razvoj srpske ekonomije je presudno zavisio od veličine uvoza, koga su opredeljivala raspoloživa strana sredstva plaćanja, odnosno mogućnost daljeg zaduživanja zemlje. Dakle, na početku začaranog kruga se nalazi visok uvoz, koji obezbeđuje iznad prosečan rast usluga, na koje se zaračunava i naplaćuje PDV, što sve zajedno obezbeđuje visoke stope rasta BDP-a. Krug je zatvoren time, što se plasman uvoznih proizvoda i vezanih usluga obezbeđuje veštačkim povećanjem inače niske kupovne moći domaćeg nezaposlenog i slabo plaćenog stanovništva, kroz "povoljne" kredite, koje stanovništvo olako uzima, zalažući stanove i kuće u hipoteku [9, str.17].

Ključni uslov funkcionisanja aktuelnog modela razvoja je nesmetan i dovoljan priliv stranog kapitala. Ukupan dug Srbije na kraju 2009. godine je iznosio 32,7 milijardi dolara, a 2001. godine, on je bio 11 milijardi dolara. Računajući i oprost Pariskog i Londonskog kluba poverilaca u ukupnom iznosu od 4,7 milijardi dolara, neto spoljni dug Srbije je za ovih devet godina povećan za 26,3 milijarde dolara. Prema zvaničnim podacima, po osnovu doznaka naših građana iz sveta, u Srbiju je u periodu 2001-2009. godina došlo skoro 30 milijardi dolara, mada ovome treba dodati i značajan iznos koji građani promene, odnosno potroše kada posećuju Srbiju. Neto priliv stranih direktnih investicija od 2001 do 2009. godine je iznosio 16 milijardi dolara, dok je ukupan iznos donacija u istom periodu bio 3,7 milijardi dolara. Iako ovi podaci nisu sasvim pouzdani i precizni, može se zaključiti da je u periodu 2001-2009. godina u Srbiju, po ova četiri osnova, ušlo 76 milijardi dolara. Ako ovome dodamo i prihode od privatizacije od skoro 3 milijarde dolara (delimično se preklapaju sa SDI), koji imaju posebnu vrednost, jer ne stvaraju nikakvu obavezu i sa njima se može slobodno raspolagati, kao i prihode ostvarene izvozom, od 49 milijardi dolara, dolazi se do cifre od skoro 128 milijardi dolara. Ovo znači da je u Srbiju za ovih devet godina u proseku pristizalo po 14 milijardi dolara godišnje, što daje odgovor na pitanje kako je ovaj model mogao funkcionisati i pored toga što je realni sektor praktično doživeo slom.

Stabilan kurs nacionalne valute, kao deo šireg koncepta makroekonomske stabilnosti, je bio značajna, a možda i ključna poluga funkcionisanja ovog modela privrednog razvoja. I pored izvesnih i, reklo bi se, uredno predvidljivih kolebanja, evro je na kraju 2009. godine, vredeo svega 66,8 odsto više nego krajem 2001. godine. Imajući u vidu da je samo

Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja

kumulirani rast cena na malo u ovom periodu iznosio blizu 130 odsto, kao i da je rast cena u EU, u koju odlazi više od polovine našeg izvoza, bio simboličan, može se zaključiti da je dinar značajno precenjen u odnosu na evro, odnosno dolar. Očigledna posledica dugogodišnjeg vođenja politike jak dinar – slaba privreda je deformacija privredne strukture i ogroman i rastući spoljno-trgovinski deficit.

Kome je odgovarao ovakav model privrednog razvoja? Pre svega državi, jer je omogućavao lagodno vladanje, obezbeđujući stabilan i vrlo izdašan priliv sredstava za republički budžet. Jak dinar je obezbeđivao i visok profit za uvoznike, istovremeno čineći izvoz potpuno nerentabilnim. Izvozili su uglavnom oni koji nisu mogli robu da prodaju na domaćem tržištu. Ali, ni oni nisu očekivali profit od izvoza, već se zarada uglavnom ostvarivala na prodaji uvezene robe. Time je u potpunosti deformisana struktura naše spoljno-trgovinske razmene. Država nije mnogo marila za to jer je priliv kapitala bio zadovoljavajući, a uredna naplata PDV-a, carina i akciza na uvoznju robu je obezbeđivala nesmetano servisiranje njenih obaveza. Primenom koncepta fakturisane realizacije, odnosno naplatom PDV-a na izdatu fakturu, dugoročno je potkopavana finansijska moć preduzeća koja su uredno plaćala svoje obaveze. Većina javnih (državnih) preduzeća, kao i ogroman broj drugih koji su uživali naklonost države, nisu na vreme izmirivali dospele obaveze, što je uzrokovalo neverovatno visok nivo nelikvidnosti srpske privrede. Povremene kozmetičke promene i sitne intervencije države nisu bile od velike pomoći. Opšta nelikvidnost je kao kancer razarala tkivo posustale srpske privrede.

2. Efekti srpske tranzicije u prvoj deceniji XXI veka

Da proces tranzicije u Srbiji nije išao zadovoljavajućim tempom, potvrđuju brojne analize, među kojima je tradicionalno relevantna ocena Evropske banke za obnovu i razvoj [11, str.4]. U protekloj deceniji Srbija je značajno napredovala u sprovođenju neophodnih tranzicionih reformi. Neke su sprovedene dobro, a kod nekih je ostvaren veoma skroman rezultat.

Najbolje rezultate Srbija je ostvarila u okviru tzv. male privatizacije, liberalizacije cena, trgovine i spoljno-trgovinskog sistema. Po sva tri naznačena obeležja tranzicioni indikatori u Srbiji su visoki, što se može konstatovati i za većinu ostalih zemalja u tranziciji. Imajući to u vidu, moglo bi se zaključiti da su zemlje u tranziciji relativno lako sprovele liberalizaciju cena i ukupne trgovine, kao i brzu rasprodaju većine preduzeća koja su bila u društvenoj ili državnoj svojini.

I pored veoma brze liberalizacije cena i potpunog otvaranja granica, znatno je teže bilo obezbediti odgovarajuću politiku konkurencije. Naglo jačanje moći bogatih pojedinaca, koji su prvi milion zaradili u prethodnom režimu, kao i neprirodna simbioza sa izvršnom, zakonodavnom i sudskom vlašću, značajno je redukovala očekivanu slobodnu konkurenciju, stvarajući veoma jake oligopole, koji su kontrolisali srpsko tržište. Tu nije mnogo pomogao ni dolazak stranih kompanija, jer se u Srbiji uglavnom prodaju manje kvalitetni i relativno skupi uvozni proizvodi.

Posle 2000. godine, Srbija je energično krenula u sprovođenje reformi, ali je od 2003. godine došlo do zastoja i usporavanja promena. Najuspešnije su bile reforme jednokratnog karaktera – privatizacija i liberalizacija – a slabi rezultati su ostvareni u okviru dugoročnih strukturnih reformi vezanih za izgradnju konkurentne strukture tržišta i institucionalnog uređenja tržišne privrede. Efikasnost preduzetih reformi bi bila znatno viša da su redosled sprovođenja reformi i njihova usaglašenost bile bolje ukomponovane [2, str.18].

Usporavanje sprovođenja procesa tranzicije u Srbiji je bilo i rezultat veoma spore i nefikasnih reforme finansijskih i naročito državnih institucija. U prvih nekoliko godina tekuće decenije, tempo reformi institucija bio je dobar. Sa narastanjem problema počeo se izgrađivati sistem u kome država - vlada ima ključnu ulogu. Da se to odnosilo na stvaranje podsticajnog poslovnog ambijenta, sa unapred predviđenim i izvesnim pravilima igre, efekti tranzicije bi bili mnogo bolji, a odgovarajući tranzicioni indikatori znatno viši. Umesto preduzimanja efikasnih mera za restrukturiranje velikih industrijskih preduzeća - nosilaca razvoja u prethodnom periodu, država je vremenom postala ključni poslodavac u Srbiji, baveći se (uglavnom neuspešno) i onim poslovima koje uređene države nikada ne rade. Relativno česte promene Vlada u Srbiji su smanjivale reformistički, a jačale populistički kurs, sprovodeći uglavnom one reforme koje je tražila Evropska unija ili Međunarodni monetarni fond.

Nema sumnje da je srpska ekonomija u prvoj deceniji druge faze tranzicije ostvarila solidne rezultate, uz istovremeno pitanje da li su oni mogli, odnosno morali biti i bolji? Za proteklih devet godina, od 2001-2009. godine, ostvarena je prosečna stopa rasta BDP-a od 4,4 odsto. Da je ona bila nedovoljna potvrđuje i podatak da je srpski BDP u 2009. godini dostigao svega 73 odsto BDP-a iz daleke 1990. godine, dok su u isto vreme najuspešnije zemlje u tranziciji odavno prešle nivo BDP-a iz 1990. godine. Dinamika godišnjih stopa rasta je bila prilično neujednačena, krećući se od 2,4 odsto do 8,3 odsto, dok je u 2009 godini, zbog smanjenog priliva stranog kapitala i otežanog izvoza [5, str.153] u zemlje koje je takođe zahvatila

Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja

globalna recesija, srpski BDP prvi put u tekućoj deceniji zabeležio negativne stope rasta.

Tempo i visinu stopa rasta srpskog BDP-a određivao je sektor usluga, što veoma dobro ilustruje prosečna stopa rasta prometa u trgovini na malo od 13,6 odsto u periodu od 2001-2009. godine. U isto vreme, prosečna stopa rasta industrijske proizvodnje je iznosila svega 0,5 odsto, a poljoprivredne proizvodnje 2,8 odsto. Tekući model razvoja u potpunosti je deformisao privrednu strukturu Srbije, smanjujući učešće industrije u strukturi bruto dodate vrednosti na skromnih 20,4 odsto u 2008. godini [3, str.20]. Istovremeno, učešće industrije u strukturi bruto dodate vrednosti Nemačke je iznosilo 29 odsto, Irske 42 odsto, Norveške 38 odsto, Kine 51 odsto, Japana 30 odsto, Koreje 35 odsto, Slovenije 36 odsto, Rumunije 40 odsto i Češke 39 odsto [6, str.8].

Tabela 1: Najvažniji makroekonomski indikatori Srbije, 2001-2009.

	2001	2007	2008	2009	09/01
<i>BDP, milijarde evra</i>	12,8	29,5	34,3	31,5	246
<i>BDP, prosečna stopa rasta %</i>	5,6	5,9	5,4	-3,0	4,4
<i>Industrija, prosečna st. rasta %</i>	0,1	3,7	1,1	-12,1	0,5
<i>Poljoprivreda, pros. stopa rasta %</i>	18,6	-7,8	9,1	1,0	2,8
<i>Trgovina na malo, pros. stopa rasta %</i>	19,8	22,6	6,5	-12,3	13,6
<i>Broj zaposlenih (000)</i>	2.102	2.002	1.999	1.904	90,6
<i>Nezaposlena lica (000)</i>	777	883	728	723	93,1
<i>Stopa nezaposlenosti, NSZ (%)</i>	21,8	24,4	26,7	27,7	27,1
<i>Stopa nezaposlenosti, MOR (%)</i>	...	18,8	14,4	17,4	...
<i>Izvoz, milijarde USD</i>	1,7	8,8	11,0	8,3	488
<i>Uvoz, milijarde USD</i>	4,7	18,6	23,0	16,0	340
<i>Saldo robne razene., milijarde USD</i>	-3,0	-9,8	-12,0	-7,7	256
<i>Pokrivenost uvoza izvozom (%)</i>	36,2	47,3	47,8	51,9	143
<i>SDI, milioni USD</i>	162	2.532	2.717	1.972	16.003
<i>Prihodi privatizacije, milioni evra</i>	...	562	312	109	2.975
<i>Spoljni dug, milijarde USD</i>	11,1	26,2	30,7	32,7	294,6
<i>Javni dug, milijarde USD</i>	9,0	9,0	9,0	10,4	115,6

Izvor: RZS, RZR, NBS, Bilten javnih finansija MFRS

I pored toga što je izvoz Srbije u 2009. u odnosu na 2001. godinu povećan skoro 5 puta, on je i dalje vrlo skroman. To se može zaključiti poređenjem sa ostvarenim izvozom iz daleke 1990. godine, ali i komparacijom sa nekim drugim tranzicionim zemljama. U 1990. godini, izvoz Srbije je iznosio 5,8 milijardi dolara, 2008. godine 11 milijardi dolara (povećanje od 1,9 puta), a 2009. godine 8,3 milijarde dolara, što je za samo

43 odsto više nego 1990. godine. Izvoz Češke u 1990. godini je bio na sličnom nivou kao u Srbiji, a 2008. je iznosio 146 milijardi dolara i bio je 24 puta veći [12]. I pored toga što je izvoz označavan kao prioritetni cilj u celokupnom posleratnom razvoju Srbije, ostvareni rezultati, naročito u poslednjoj deceniji, su vrlo mršavi.

Spor i potpuno neadekvatan rast izvoza u poslednjoj deceniji, posledica je primenjenog modela razvoja Srbije. Sa forsiranjem razvoja sektora usluga, koje su tradicionalno i pretežno orijentisane na domaće tržište, potpuno je zapostavljen razvoj realnog sektora. Proces devastacije srpske industrije, započet međunarodnim sankcijama i bombardovanjem, dovršen je sprovođenjem potpuno pogrešnog i neefikasnog koncepta privatizacije. Lošim modelom privatizacije uništene su perjanice srpske industrije, koje su bile lokomotive razvoja tradicionalno nerazvijenijih i siromašnih područja. Ubrzanom posleratnom industrijalizacijom, izrasli su jaki industrijski centri, koji su magično privlačili siromašno i manje pismeno seosko stanovništvo. Za kratko vreme, Srbija se od siromašne agrarne zemlje, pretvorila u srednje razvijenu industrijsku zemlju. Propadanje industrije u poslednje dve decenije, dovelo je do ogromne nezaposlenosti, usporavanja izvoza (preko 95 odsto srpskog izvoza potiče iz industrije) i tihog umiranja tradicionalnih industrijskih centara u Srbiji.

Loš koncept privatizacije, deindustrijalizacija i ekonomska kriza su broj zaposlenih radnika u 2009. godini smanjili za 200 hiljada u odnosu na 2001. godinu. Podaci o broju nezaposlenih lica nisu sasvim pouzdani, jer je neverovatno da se od 2005. značajnije smanjuje i broj zaposlenih radnika i broj lica koja traže zaposlenje. Ako se zna da značajan broj radnika mesecima, pa i godinama, ne primaju plate ili ih primaju povremeno i u simboličnom iznosu, kao i da veliki broj preduzeća duže vreme ne uplaćuje poreze i doprinose, može se zaključiti da su nezaposlenost i siromaštvo trenutno najteži problemi Srbije.

I pored izvesnih rezultata, moglo bi se konstatovati da srpski koncept tranzicije, odnosno model privrednog razvoja, nije bio tako uspešan kao u većini najefikasnijih zemalja u tranziciji. Istovremeno, on je generisao čitav niz problema (nezaposlenost, ogroman spoljno-trgovinski deficit, visok i rastući spoljni dug, izuzetno loša struktura privrede) koji bi, i bez ekonomske krize, doveli do ozbiljnog usporavanja razvoja ekonomije Srbije.

3. Eksportno orijentisana reindustrijalizacija – osnova novog modela privrednog razvoja

Privredni razvoj karakterišu zakonitosti koje se vrlo ilustrativno mogu uočiti na primeru razvoja danas visoko razvijenih zemalja sveta. U početnoj etapi privrednog razvoja najznačajniji doprinos su imale primarne delatnosti. U središnjoj etapi nosioci razvoja postaju sekundarne delatnosti, što dovodi do rasta učešća rudarstva i industrijske proizvodnje u ukupnoj proizvodnji, potrošnji i izvozu. Industrija ima dominantno mesto, uz visok ali opadajući udeo poljoprivredne proizvodnje. Rast je vrlo dinamičan, a razvoj jednostran i temeljen na realokaciji radne snage iz poljoprivrede u industriju. U etapi zrelog privrednog razvoja, sektor usluga se razvija najdinamičnije, razvoj industrije relativno usporava, dok je učešće poljoprivrede u stvaranju BDP-a ispod 5%. Savremeni razvoj sveta snažno je obeležen procesom industrijalizacije, u kome i poljoprivreda ima istaknuto mesto. Ove dve proizvodne grane obezbeđuju hranu i tehnologiju, bez čijeg odgovarajućeg razvoja ne bi bilo ni razvoja sektora usluga.

Obzirom da se naša zemlja nalazi u veoma dubokoj ekonomskoj krizi, i da aktuelni model razvoja nije održiv [13, str.31], neophodno je što pre definisati novi model razvoja, u kome će realni sektor i eksportno orijentisana industrija imati ključno mesto [8, str.12]. Oporavak proizvodnje, snažan rast zaposlenosti i izvoza, neće biti lako ostvarivi ciljevi, pošto će se reindustrijalizacija naše zemlje u narednom periodu odvijati u vrlo kontraverznim i zahtevnim okolnostima. Srbija je propustila izuzetnu priliku da u protekloj deceniji, koju je obeležila konjunktura svetske privrede i ogroman priliv stranog kapitala, značajnije unapredi i poboljša performanse naše privrede. Istovremeno, za temeljnu promenu privredne strukture i unapređenje efikasnosti ukupnog razvoja, potrebno je značajnije povećati nivo investicija, što u nedovoljno razvijenoj zemlji, kao što je Srbija danas, neće biti lako obezbediti.

U izboru nosilaca razvoja u narednom periodu, naša zemlja nema mnogo alternativa. Zbog izrazito velikog broja problema, unutrašnjih i spoljnih ograničenja, ekspanzija izvoza zasnovana na dinamičnoj industrijalizaciji je koncept razvoja koji podrazumeva radikalno drugačiji pristup od primenjivanog u poslednjoj deceniji. Istošenost „starog” modela, ali i iskustva najuspešnijih tranzicionih zemalja (Češka), kao i zemalja u razvoju (Kina), upućuju na zaključak da jedino eksportno orijentisana industrijalizacija može u srednjem roku izvesti zemlju iz krize i obezbediti zadovoljenje većine najvažnijih društveno-ekonomskih ciljeva, definisanih kao rast zaposlenosti, produktivnosti rada i međunarodne konkurentnosti, podsticanje naučno-tehničkog progressa, uključivanje u međunarodnu podelu rada, razvoj i

unapređenje ekonomskih odnosa sa inostranstvom, dinamičan razvoj ostalih privrednih delatnosti, obezbeđenje ekonomske nezavisnosti i suvereniteta zemlje, čime bi se stvorile neophodne pretpostavke za stabilan, uravnotežen i dugoročno održiv privredni razvoj. Nesumnjivo je da ovi krupni društveni i ekonomski ciljevi ne mogu biti u potpunosti zadovoljeni ukoliko industrija ne bude imala mesto koje joj na odgovarajućem nivou privrednog razvoja zakonito pripada.

Na kraju prve decenije druge faze tranzicije, nivo industrijskog razvoja Srbije je jedva prešao 42 odsto dostignutog nivoa razvoja industrije Srbije iz 1990. godine. Istovremeno, naša industrija značajno zaostaje u odnosu na većinu zemalja u tranziciji i razvoju u kojima je industrija ključni nosilac ukupnog privrednog razvoja. Od svih poznatih i primenjivanih strategija industrijalizacije, strategija izvozne ekspanzije bi, za našu zemlju, bila najprihvatljivija. Ona, naročito u početku, mora biti kombinovana i sa drugim strategijama, jer bi za nekonkurentnu srpsku industriju, frontalni sudar sa snažnom konkurencijom kompanija iz visoko razvijenih zemalja, mogao predstavljati teško iskušenje. Neophodno je ustanoviti i sprovesti vrlo sofisticiranu industrijsku politiku, koja mora biti u funkciji podržavanja izabranih pravaca razvoja. U dosadašnjoj praksi se pokazalo da su zemlje, koje su primenjivale strategiju ekspanzije izvoza, bile veoma uspešne, efikasno obezbeđujući visok tempo industrijskog rasta, zaposlenosti i izvoza, uz postizanje odgovarajućeg kvaliteta i konkurentnosti industrijskih proizvoda. Da bi se uspešno realizovao osnovni cilj razvoja naše zemlje u narednom periodu - obnavljanje rasta na trajnim osnovama – Srbija bez odlaganja mora početi sa sprovođenjem novog modela privrednog razvoja, temeljenog na eksportno orijentisanjoj industrijalizaciji.

Šta treba da budu osnovni pravci razvoja industrije u narednom periodu? [7, str.459] Obzirom na “teško” nasleđe proisteklo iz dosadašnjeg razvoja industrije, ali i zbog naglašene potrebe da radikalnije ubrzamo industrijski i privredni razvoj zemlje, u narednom periodu je neophodno promeniti privrednu i industrijsku strukturu Srbije. U cilju efikasnijeg podizanja konkurentnosti srpske industrije, neke grane (samo izuzetno), grupe (retko) ili pojedinačni proizvodi (uglavnom) moraju dobiti status prioriteta, a neke(i) izgubiti mesto koje su imale(i) u prethodnom periodu.

Razvoj energetike u narednom periodu treba uskladiti sa činjenicom da je Srbija relativno siromašna u pogledu količine i strukture raspoloživih energetske resursa. To znači da kompleks energetike treba razvijati do nivoa samodovoljnosti, čime bi se obezbedilo dovoljno raspoložive energije za sopstvene potrebe. Energija ne može biti značajniji izvozni artikl Srbije,

Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja

obzirom na siromaštvo i lošu strukturu izvora sa kojima raspolaže (lignit), visoku cenu razvoja i ogromno zagađenje životne sredine do kojeg ona dovodi.

Tradicionalne industrije (tekstilna, koža i obuća), uz vlasničko prestrukturiranje i tehnološku modernizaciju, mogu zadržati značajno mesto, kako u pogledu angažovanja manje kvalifikovane radne snage, tako i u pravcu ostvarivanja značajnih izvoznih rezultata. U proizvodnji tekstila naša šansa je i u zadovoljenju ekskluzivnih potreba srednjeg sloja stanovništva u visoko razvijenim i višeg sloja u srednje razvijenim zemljama. Značajne izvozne mogućnosti postoje u tzv. lohn (doradnim) poslovima sa vodećim svetskim proizvođačima, obzirom na nisku cenu naše radne snage i značajno dugogodišnje proizvodno iskustvo.

U okviru crne i obojene metalurgije treba podići stepen finalizacije proizvodnje i povećati izvoz viših faza prerade. Kompleksnom revitalizacijom kapaciteta trebalo bi stvoriti kvalitetan input, čijom bi se finalizacijom u mašinogradnji, proizvodnji saobraćajnih sredstava i druge raznovrsne opreme stvorio visoko vredni izvozni proizvod, sa kojim bi se moglo konkurisati na svetskom tržištu. Dinamičan razvoj ovih delatnosti treba obezbeđivati stvaranjem adekvatnih uslova za dolazak stranih investitora.

Značajan broj grana, odnosno proizvoda industrije Srbije, treba razvijati za vlastite potrebe, pri čemu neke(i) od njih mogu postati značajan izvozni adut Srbije. To se naročito odnosi na agroindustriju, odnosno prehrambenu industriju, iz koje potiče više od petine ukupne industrijske proizvodnje i izvoza. Uz ozbiljniji pristup, veća ulaganja i smanjenje neizvesnosti poslovanja, ovaj sektor može postati veliki izvoznik visoko kvalitetne i ekološki zdrave hrane, koja će imati nacionalno prepoznatljivo obeležje.

Savremeni industrijski razvoj sveta je obeležen razvojem elektronike, proizvodnje mašina, saobraćajnih sredstava i hemije. Obzirom da naša zemlja raspolaže sa kvalifikovanom, obrazovanom, a uz to i jeftinom radnom snagom, proizvodnja raznovrsnih mašina, automobila i elektronike, trebalo bi takođe da budu značajne grane u budućem razvoju industrije. Natprosečan rast bi trebalo da se ostvari kod proizvodnje procesne opreme, elektromašina, teretnih i specijalnih vozila, elektronskih sklopova, motora, mernih i preciznih instrumenata, plovila i opreme za automatizaciju i informatiku. U Nacionalnoj strategiji privrednog razvoja Srbije 2006-2012. godine, kao lideri u izvozu i industrijskom razvoju Srbije označeni su [4, str.42]: metali, prehrambena industrija, hemija, sektor gume i plastike, mašine i uređaji, električni i optički uređaji i saobraćajna sredstva, što znači da tehnološki intenzivne industrije, iz domena tzv. srednjih i nižih tehnologija, gde nisu nužne ekstremno velike serije, treba da postanu glavni segment industrijske strukture Srbije.

U cilju efikasnog sprovođenja reindustrijalizacije Srbije i ostvarenja ustanovljenih ciljeva, neophodno je ustanoviti i dosledno sprovoditi odgovarajuću industrijsku politiku. Da je postojala adekvatna industrijska politika u protekloj deceniji, čini se da bi mnogi problemi bili izbegnuti. Pravilno formulisana industrijska politika uobličava ali i ubrzava puteve rasta i razvoja. Ona je jedan od fundamentalnih izbora za efikasan industrijski razvoj i ključ je napretka nekih srednje i visoko razvijenih zemalja. Upravljanje modernom ekonomijom i kanalisanje procesa promena strukture industrije (i privrede) bez adekvatne industrijske politike više nije moguće.

Podsticanje ukupnog industrijskog razvoja treba činiti selektivno, korišćenjem poznatih instrumenata industrijske politike. Zbog veoma lošeg stanja srpske industrije (i privrede), kao i brojnih i veoma teških problema sa kojima se suočavamo, podrška industrijske politike mora biti najpre usmerena ka onim delatnostima koje će, u najkraćem vremenu, ozbiljnije povećati proizvodnju, izvoz i zaposlenost. U srednjem roku treba preduzimati mere koje su u funkciji povećavanja efikasnosti privređivanja, specijalizacije proizvodnje temeljene na komparativnim prednostima i poboljšanja međunarodne konkurentnosti. Industrijskom politikom treba snažno podsticati izvoznu ponudu opreme srednjih i nižih tehnologija, radno intenzivnih, tradicionalno izvozno orijentisanih proizvodnji i proizvoda poljoprivredno-industrijskog kompleksa, što sve mora biti u skladu sa pravilima Svetske trgovinske organizacije.

Merama industrijske politike treba postepeno i oprezno obezbeđivati liberalizaciju spoljnotrgovinskog režima. To podrazumeva snižavanje carinskih stopa (više etapni postupak u skladu sa pravilima STO) i ograničeno korišćenje instrumenata vancarinske zaštite (kontigenata, dozvola za uvoz i izvoz, snižavanja uvoznih i drugih vancarinskih dažbina). U isto vreme, neophodno je preduzimati i ograničene mere zaštite, koje imaju prvenstveno antidampinški karakter, sa osnovnim ciljem da se obezbedi neophodno vreme za prilagođavanje domaće industrije za međunarodnu konkurenciju. Treba napustiti dosada uobičajenu zaštitu grana, pa i čitavih sektora, i pristupiti zaštiti određenih segmenata proizvodnje ili pojedinačnih proizvoda, koje su u funkciji valorizacije postojećih komparativnih prednosti. Značajno mesto u sprovođenju industrijske politike treba da ima realan devizni kurs, kojim će se obezbeđivati dovoljna izvozna stimulacija za industrijske proizvode. Uspešan nastup na inostranom tržištu, naročito u manje razvijenim zemljama sveta, obezbediće se kreditiranjem i osiguranjem izvoza opreme, investicionih radova i raznih gotovih industrijskih proizvoda.

Poreskom politikom treba stimulisati domaća i inostrana investiciona ulaganja. Naročito treba podsticati direktne strane investicije, koje obezbeđuju

Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja

nove tehnologije, rast zaposlenosti i izvoza. Merama industrijske politike, znatno više nego do sada, treba stimulisati reinvestiranje ostvarene dobiti, jer se time značajno povećavaju investicije, odnosno proizvodnja, zaposlenost i izvoz.

Ekološki porezi, kao deo instrumenata industrijske politike, treba da budu u funkciji ekološke zaštite i očuvanja čovekove okoline. Merama IP treba predvideti odgovarajuće poreske olakšice, kojim bi se preduzeća oslobađala od poreske obaveze, za učinjene izdatke za zaštitu i unapređenje životne sredine. Poreska oslobađanja treba uvesti i kod uvoza opreme i repromaterijala kojima se štiti i unapređuje životna sredina. Neophodno je obezbediti povećanje izvoznih stimulacija za proizvode "čistih" tehnologija, kao i uvođenje "ekoloških" oznaka.

Strategijom tehnološkog razvoja potrebno je podstaći tehničko-tehnološku modernizaciju proizvodnje onih grana kojima se obezbeđuju neophodne strukturne promene i dinamiziranje rasta. Naročito treba stimulisati transfer savremene tehnologije, kroz proizvodnu kooperaciju i zajednička ulaganja sa inostranim partnerima, čime će se podizati ukupna konkurentnost domaće industrije. Posebnu pažnju treba posvetiti otklanjanju postojećih barijera za nesmetan promet inostranih tehnologija, primenom propisa predviđenim međunarodnim standardima. Mnogo intezivnije nego do sada moraju se preduzimati aktivnije mere za usaglašavanje srpskih standarda sa međunarodnim standardima, jer to predstavlja neophodan uslov razvijanja ekonomskih veza sa razvijenim zemljama.

Zaključak

U prvoj deceniji druge faze tranzicije, Srbija je primenjivala potpuno neadekvatan model privrednog razvoja. On se zasnivao na prilivu stranog kapitala i veoma dinamičnom razvoju sektora usluga. U isto vreme, potpuno je zapostavljen razvoj realnog sektora, odnosno industrije i poljoprivrede. Takav koncept razvoja je potpuno deformisao privrednu strukturu, uz eskaliranje brojnih i veoma teških problema. Na kraju prve decenije druge faze tranzicije, Srbija se suočava sa padom stope rasta BDP-a, visokom i rastućom stopom nezaposlenosti, ogromnim spoljno-trgovinskim deficitom i visokim i, takođe, rastućim spoljnim dugom.

Globalna ekonomska kriza, nastala u Sjedinjenim Američkim Državama, pogodila je većinu zemalja sveta. Njeno razorno dejstvo se neminovno osetilo i u Srbiji, dramtizujući postojeće probleme i dodajući jedan sasvim novi – opadanje stopa rasta BDP-a i naročito prerađivačke industrije. Oporavak od ekonomske krize ide znatno sporije nego što se očekivalo i u početku prognoziralo. Globalna ekonomska kriza je rapidno

smanjila obim spoljno-trgovinske razmene i stranih direktnih investicija sveta.

Obzirom da je postojeći model privrednog razvoja Srbije hronično zavistan od priliva stranog kapitala, on je u novonastalim okolnostima postao praktično neupotrebljiv. Zbog težine nagomilanih problema, ali i snažne potrebe efikasnog savladavanja tekuće ekonomske krize, Srbija mora veoma brzo ustanoviti potpuno drugačiji model privrednog razvoja, temeljen na eksportno orijentisanoj industrijalizaciji. U funkciji efikasnog sprovođenja dinamičnog razvoja industrije, Srbija mora doneti i disciplinovano sprovesti i adekvatnu industrijsku politiku.

Literatura

1. Bilten javnih finansija, (2009), Ministarstvo finansija Republike Srbije,
2. Cerović B., (2009), Srbija u tranziciji i krizi, TRANZICIJA U SBIJI I GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA, NDE, AEN i Ekonomski fakultet, Beograd,
3. Konkurentnost i strukturne promene 2009., (2009), Republički zavod za razvoj, Beograd,
4. Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije 2006-2012., (2006), Beograd, www.srbija.gov.rs
5. Prokopijević M., (2009), Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju, TRANZICIJA U SBIJI I GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA, NDE sa AEN i Ekonomski fakultet, Beograd, str.153.
6. Savić Lj., (2007), Colapse of the Serbian Industrialization – Mesage for the Future, INTERNATIONAL CONFERENCE „CONTEMPORARY CHALLENGES OF THEEORY AND PRACTICE IN ECONOMICS POLICY AND THE DEVELOPMENT OF SERBIA, Ekonomski fakultet, Beograd, septembar 2007., str.8.
7. Savić Lj., (2010), Ekonomika industrije, CID Ekonomski fakultet, Beograd,
8. Savić Lj., (2009), Srpska industrijalizacija za dvadesetprvi vek, Industrija 1/2009, Ekonomski institut, Beograd
9. Savić Lj., (2008), Tranzicija srpske privrede – kriza razvoja industrije, monografija, CID, Ekonomski fakultet, Beograd,
10. Teme, (2010), Republički zavod za statistiku, 30.12.2009., www.stat.gov.rs
11. Transition Report 2009, www.ebrd.com/pubs/econo/tr09a.pdf , str. 4.
12. Transition Report 2009, (2009), EBRD, www.ebrd.com/pubs/econo/tr09a.pdf
13. Šoškić D., (2009), Privredna struktura posle tranzicije – tranzicija privredne strukture, TRANZICIJA U SBIJI I GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA, NDE, AEN i Ekonomski fakultet, Beograd, str.31
14. www.ebrd.com/new/pressrel/2009/090127.htm

**EXPORT-ORIENTED INDUSTRIALIZATION AS THE BASE OF
THE NEW MODEL OF DEVELOPMENT**

Abstract: A decade ago, Serbia entered the second transitional phase. The goals set were very ambitious, but their realization does not correspond to the promises and high expectations. Although it has achieved important results, today Serbia is dramatically facing the decrease in the GDP growth rate, unemployment regrowth, huge foreign trade deficit, high and mounting foreign debt, massive public spending and state budget deficit. Serbian economy suffers severe consequences of the world economic crisis, but the majority of the problems listed (excluding the GDP negative growth rate) were evident even before the appearance of the world crisis. Why didn't Serbia achieve better results in the first transitional decade? Energetic conduct of painful and traumatic reforms eased up considerably in 2003. As the majority of other countries in transition, Serbia was more efficient in conducting one-time reforms related to the privatization and price liberalization, whereas the process of long-term structural reforms went through very slowly. The results, which were worse than expected, were also the outcome of the choice of the economic development model that was based on the foreign capital inflow and dynamic development of the service sector. The global crisis decreased the foreign capital inflow and made the current development model useless. Serbia has no more time to wait. Owing to quite numerous and grave problems of the past development, our country is obliged to turn very rapidly to reindustrialization oriented to export, as this will be the way to generate the conditions needed for the production and employment growth and the reduction of the foreign debt and vast deficit in trading with the world.

Keywords: transition, reindustrialization, export, model of economic development